

Valamikor az egyházi iskolákban nagy fontosságot tulajdonítottak annak, hogy a tanítványok mindennap tegyenek jót érdek és dicsőség nélkül. Mindezt nem teljesítményként végezték, hanem saját lelkiismeretükre bízta. Ezt hívták a hatékony szeretet gyakorlásának és nem osztályozták, nem hirdettek versenyt belőle. Hiszen ahogy Ciceró is mondja a végső elemzésben, hasznos az ilyen jó cselekedet, hiszen mástól visszakaphatom, holott nem ezért teszem.

*

Az erkölcsi normákat tehát a több ezer éves európai kultúrkörök eredményeiből kell származtatnunk. Ezek lennének az erkölcsi célok, amelyek gyakorlása által kialakul az erkölcsös (erényes) ember. A pszichológia által feltárt törvényszerűségeket figyelembe véve (eszközi viszonylagosság kora, az egyezmény szintje) az első kohlbégi szakaszban a rendszeres-irányított erkölcsi normaelsajátítás, a másodikban a felfedezés-érdeklődésorientált normaelsajátítás (belátás) legyen a legfőbb feladatunk.

Nem utolsósorban említendő, hogy a gyűlöletnek mint szociális érzésnek a megítélése a személyiségben *pszichotikus* jelzővel oldható csak meg. A pedagógia nagy feladata, hogy ne beszéljen erkölcsi válságról, mert hiszen az nincs, hanem a történetiségében feltárt erkölcsi értékeket újra és újra meghonosítsa az iskolákban. A cikk elején feltett kérdésekre azt válaszolhatjuk, hogy erkölcsi nevelésünk azért felületes, mert nem a gyökerekhez nyúltunk vissza, és saját magunk erkölcsi fejlődésével sem foglalkozhatunk. A hatékony, érdek nélküli szeretetre a demokratikus szellemre berendezkedett iskola mentes a gyűlölettől, és komoly fogódzókat ad a talajt vesztett ifjúságnak.

KABÁN ANNAMÁRIA
Kolozsvár, Románia

A szövegnyelvészet jelentősége az anyanyelvi nevelésben

Minden korban alapvető követelmény, hogy az új oktatási tartalomnak a korszerű tudomány legyen a forrása. Így van ez napjainkban is, amikor az új általános iskolai anyanyelvi tantervek mélyreható változásokat hoztak a tananyag tartalmában, szemléletében és módszertani feldolgozásában.

Természetesen továbbra is a klasszikus nyelvészet időtálló értékeire építünk, ezt azonban ki kell egészítenünk a modern nyelvészetnek főként a nyelvszemléletet és a nyelvhasználatot fejlesztő eredményeivel. A tananyag tartalmában és szemléletében fordulatot hozott a strukturalista, a transzformációs, a funkcionális, a generatív nyelvészet, és nem utolsósorban a napjainkban kibontakozó új tudományág, a szövegnyelvészet is.

A nyelvészek figyelme akkor terelődött mélyebben a szövegre, amikor divatba jött a nyelv kommunikációelméleti vizsgálata. A kommunikáció szempontjából ugyanis a mondat nem teljes értékű, hanem csak minimális egység. „A szövegten kialakulásához tehát annak a koncepciónak a megerősödése vezetett, amely a mondatot a beszéd (szöveg) részeként, azaz csak viszonylagosan önálló egységként kezdte vizsgálni” — olvashatjuk Békési Imre tudománytörténeti áttekintésében. (Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. Bp. 1982. 9.)

A nyelvhasználat mondat fölötti szintjén leghamarabb a szintaktikai stilisztika vert gyökeret, s törekvései szerencsésen találkoztak az irodalomelmélet kompozíció-kutatásával. Eszerint ki kell bővíteni a grammatika kereteit, bevezetve egy új részt, a folyamatos szöveg mondattanát, amely az egyszerű és az összetett mondat tanulmányozása után következik.

Természetesen ez csupán a kezdet. Ma már a szövegnyelvészek egyetértenek abban, hogy vizsgálatuknak túl kell lépnie a mondatok közötti viszonyok leírásán, s szempontjai is meghaladják a hagyományos nyelvtan szokásos vizsgálati módszereit. „A szöveg minőségileg különbözik a mondattól” — állapítja meg Szabó Zoltán is (l. A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége. A szövegvizsgálat új útjai. Bukarest 1982. 87.). Itt ugyanis a kommunikáció sajátos funkciói érvényesülnek, különböző feltételezések és elvárások a beszélő és hallgató (író és olvasó) viszonylatában, különböző situációs feltételek.

Vagyis egy nyelvi közlemény teljes megértése feltételezi bizonyos kommunikációs célra irányuló stratégia megértését is. Hiszen egy nyelvet anyanyelvi fokon ismerő beszélő kompetenciájának nemcsak a grammatikailag helyes mondatok képzésére és megértésére kell kiterjednie, hanem arra is, hogy az illető mondat vagy szöveg megfelelő kommunikációs helyzetben kerülje fölhasználásra. Ezt nevezi Hymes nyelvészociológiai kompetenciának (l. Etnografia vorbirii. In. Sociolingvistica. Bukarest, 1975.), Wunderlich pedig a kommunikáció kompetenciájának (l. Relații între notiuni în cadrul sociolingvisticii. In. Sociolingvistica. Bukarest, 1975.). Szerintük ez nem más, mint azoknak a társadalmi követelményeknek és előírásoknak a rendszere, amelyek a beszélő kommunikációs magatartását irányítják. Ez teszi lehetővé, hogy a célnak megfelelő beszédhelyzetet létesítsünk.

Mindebből természetszerűen következik, hogy a szövegek nyelvészeti vizsgálatát ki kell egészíteni pragmatikai szempontokkal is. A szöveget, mint egy sajátos közléshelyzetben elhangzó, és ebből következően jól meghatározott szerkesztési elvekkel, szabályokkal rendelkező egésznek kell megvizsgálni. Hiszen az író vagy a beszélő közlendőjét (a szöveget) mindig meghatározott elvek, célok szerint rendezi. Azaz a kommunikációs helyzetet meghatározó tényezőknek megfelelően (mint például a közlő és a címzett személye, nyelvi és általános műveltsége, a közlés célja, szándéka stb.) válogat a közléstechnikák lehetőségeiből.

A szöveg tehát olyan egész, amelyet nemcsak a szomszédos mondatoknak, hanem tágabban mondatoknak nagyobb összefüggésben való lineáris és hierarchikus kapcsolatát előíró szabályok fognak össze. A szövegvizsgálat ezért túllép a lineáris kohéziót biztosító tényezőkön, és a globális kohézió, koherencia összetevőit is igyekszik fölfedni.

A szövegnyelvészet egyik kulcskérdése a koherencia. Ez az az összetartó erő, struktúra, amely a szöveget egységessé, folytonossá, lezárttá teszi. Ennek legfontosabb tényezője a szemantika, a szöveg jelentéstani oldala.

A szövegnyelvészetnek ez a kommunikációs funkciókat újszerűen tárgyaló ága jelentékenyen felhasználja a beszéd-cselekvés elmélet is. Eszerint a nyelvi közlés

nemcsak megnevezésre, leírásra és érvelésre szolgál, hanem egy-egy tettel ér fel, tett-funkciója van.

A szövegnyelvészet által feltárt összefüggések, szabályszerűségek az egy nyelvet beszélők számára objektív tényként adóttak ugyan, de a tényleges kommunikációs folyamatban a beszélők a grammatika rendszere által lehetővé tett szerkezeteket mindig sajátosan kombinálják az adott közlési helyzetnek megfelelően. A beszélő szándékai, a hallgatóval való társadalmi viszonya, a közlés helye és ideje, a kulturális normák, a lélektani mozzanatok és mások nagy hatást gyakorolnak arra, hogy a beszélők miképpen élnek a nyelvi szabályokkal, milyen választásokat és kombinációkat végeznek.

Nyelvészeti kutatással foglalkozó szakemberek körében többször is felmerült az a kérdés, hogy vajon az-e a nagyobb hiba, ha valakinek a közlésében tipikusan nyelvtani hibák jelentkeznek: például iktelenül ragoz ikes igét, „el kell menjek”-et mond „el kell mennem” helyett, stb., vagy az-e, ha valaki hányaveti közlésében minimális tekintettel sincs a hallgató megértési érdekeire, a közlés témájára, helyére, céljára.

Eszerint anyanyelvi nevelésünkben nagy gondot kell fordítanunk arra, hogy a kommunikáció sikerét szolgáló, a témához, a helyzethez, a célhoz igazodó beszéd- és magatartásjelenségeket tudatosítsuk a tanulóknban.

Ebben pedig épp az előbb röviden ismertetett szövegnyelvészeti kutatások eredményei jelentenek nagy segítséget.

De lássuk, hogy miként is hasznosíthatjuk ezeket az eredményeket.

A mondatok funkcionális vizsgálata már a régebbi tananyagban is sok ponton vezetett el olyan kérdéshez, amelyet belülről az önállónak tekintett mondatból nem lehetett megválaszolni. Ez még inkább így van az újabb szempontú nyelvi nevelésben, amelynek egyik legfőbb jellemvonása, hogy a nyelvhasználatot állítja középpontba, és elsősorban a közlésfolyamatban megvalósult megnyilatkozás nyelvi törvényszerűségeit kívánja vizsgálni. Ezért a tananyagba be kell vonnunk a magasabb nyelvi egységet, a szöveget, sőt ebből kell kiindulnunk, mielőtt a grammatika részletesebb tárgyalására rátérnénk.

Természetesen nem elég csupán egyetlen lecke erejéig foglalkozni a szöveggel, hanem valamennyi nyelvi jelenség tudatosítása során meg kell állapítanunk azt a tárgabb közlésbeli helyzetet, s ennek megfelelő szöveget, amelyben az előfordul.

A tanulóknban tudatosítanunk kell, hogy az egyes mondatok szöveggé rendezésének megvannak a sajátos szabályai: a mondatrendezés és -viszonyítás, a kötőszók használata, az egységes szövegjelentés. Ennek megértésére és begyakorlására szövegeket alkottathatunk a tanulókkal. A gyerekek ugyanis anyanyelvtudásuk alapján képesek elkülöníteni a szabályost a szabálytalantól. Ők tudják anyanyelvüket abban az értelemben, hogy ismernek egy elemkészletet és egy szabályrendszert, amelynek segítségével elvileg végtelen sok mondatot, szöveget képesek alkotni és megérteni. De ez a képességük nem kifejtett (explicit). Anyanyelvi órán ezért megfelelő fogalmi segítség után megállapítják a szabályok alkalmazásának, érvényének feltételeit.

Amikor ezeket a szövegalkotási, az egyes helyzettypusokban alkalmazható szövegépítkezési módokat próbálgatjuk a tanulókkal, akkor voltaképpen a nyelv grammatikája által lehetővé tett új kombinációkra vezetjük rá őket. Így a divergens gondolkodásukkal egy időben fejlesztjük anyanyelvtudásukat, grammatikai kombinációképességüket is.

Mindezek mellett a szöveg nyelvészeti tanulmányozása elősegíti azt az irodalomtanítás során fölmerült elvárást, hogy az irodalmi alkotás értelmezésében mindig az egészből induljunk ki, hogy Hankiss Elemér szavaival élve az egyes műveket zárt

és komplex struktúraként is értelmezzük.” (A népdaltól az abszurd drámáig, 258.) Sőt ebben a szöveget szerves egésként felfogott elemzésben „olyan szempontokat követhetünk, amelyek a szövegnyelvészetben váltak produktívvá: a globalitás, a szöveg szervező (rendező) elvei, a szövegkohézió, a szöveg belső és külső kontextusai” — állapítja meg Szabó Zoltán. (Szövegnyelvészet és a stilisztikai elemzés. Nyr. 1982, 1. 63.)

De nagy segítségét nyújt a szövegtan a fogalmazástanításban is. A tanulóktól jól szerkesztett szövegeket kívánunk. Természetesen ezt csak akkor követelhetjük, ha a nyelv rendszerének tanításában túllépünk a mondaton, s rávezetjük őket a szövegszerkesztés alapvető sajátosságaira.

Azáltal, hogy gyakoroltatjuk velük a legkülönbözőbb kommunikációs helyzetekben való helyes megnyilatkozást, valamelyest feloldjuk azt a konfliktust is, amely a serdülő tanuló és környezete között gyakran fennáll éppen amiatt, hogy kommunikációs zavarokkal küszködik, a kifejezés és megértés zavarai. Ezért, ha az egyszerűbb szövegépítkezési kombinációkból kiindulva megtanítjuk őket a leghatékonyabb elbeszélési, meggyőzősi, vitatkozási módokra, nagymértékben hozzájárulunk a közlésben előforduló megértési problémáik kiküszöbölésére, s ezáltal személyiségük zavartalan fejlődését is jobban biztosíthatjuk.

